

Nadim Aslamın “İtirilmiş Sevgililərə Gedən Yollar” Romanında Köçmənlər Probleminin Bədii Əksi

The Artistic Representation of the Problems of Immigrants in “Maps for Lost Lovers” by Nadeem Aslam

Bəsirə Əzizəliyeva

E-mail:

basiraazizaliyeva@gmail.com

Tel: +994557693388

ORCID:

AMEA Nizami Gəncəvi adına

Ədəbiyyat İnstitutu

Xülasə: Nadim Aslamın “İtirilmiş sevgililərə gedən yollar” romanı İngiltərədə yaşayan Pakistan icmasını təsvir edir, mühacirlər və onların yeni mühitə uyğunlaşması problemi, sevgi və zorakılıq, mədəniyyət toqquşması, dini və sosial təzyiq kimi mövzuları qələmə alır. Roman əslində iki sevgilinin qətl üzərindən bütün köçmənlər cəmiyyətinin həyatını, dünyagörüşünü, qarşılaşdığı çətinlikləri, yeni nəsil mühacirlərin meyllərini analiz edir. Diaspora və identiklik böhranı, Şərq-Qərb qarşıdurması, qadın və patriarxal cəmiyyət, din və kimlik, ev və ailə anlayışı, 11 sentabr hadisələrindən sonra köçmənlərin din və siyasət kontekstində dəyərləndirilməsi və bundan doğan problemlər, mədəni qarışıqlıq, sevgi və qadın azadlığı, sevginin azadlığı ifadə etməsi kimi çoxcəhətli məsələlər romanda öz əksini tapmışdır. Əsərdə ənənə və modernlik toqquşması fonunda cəmiyyət və ailə daxilində təzyiq mexanizmləri göstərilir, lirik dil və təhkiyə cəhətləri ilə yanaşı, diaspor həyatı, identiklik problemləri, miqrantların kimlik böhranı realist şəkildə təsvir edilir. Roman postkolonial nəzəriyyəçi Homi Bhabhanın irəli sürdüyü mədəni hibridlik anlayışının bədii müstəvidə uğurlu nümunəsi kimi qiymətləndirilmişdir. Əsərin əksər obrazları Cənubi Asiya ölkələrindən, əsasən də Pakistandan gəlmiş miqrantlardır və onlar yeni həyat quraraq mədəni kimliklərini müəyyənləşdirməyə çalışırlar. Şərq və Qərb arasında qalan insanın daxili parçalanması romanın fəlsəfəsində əsas yer tutur.

Açar sözlər: Nadim Aslam, “İtirilmiş sevgililərə gedən yollar”, roman, mühacir, mədəni hibridlik

Məqalənin gəldiyi
tarix/Received: 17.05.2026

Qəbul tarixi/Accepted:
03.06.2026

Nəşr tarixi/ Available Online:
13.07.2026

Abstract: Maps for Lost Lovers by Nadeem Aslam portrays the Pakistani community living in England and addresses such themes as migration and the difficulties of adaptation to a new environment, love and violence, cultural conflict, and religious and social pressure. Through the murder of two lovers, the novel explores the life, worldview, and struggles of the entire immigrant community, while also analyzing the tendencies and attitudes of the younger generation of migrants. Multifaceted issues such as diaspora and identity crisis, the East–West conflict, women and patriarchal society, religion and identity, the concepts of home and family, the evaluation of immigrants within the context of religion and politics after the September 11 attacks and the resulting problems, cultural hybridity, love and women’s freedom, and the representation of love as an expression of freedom are reflected in the novel. Against the background of the clash between tradition and modernity, the work demonstrates mechanisms of pressure within both society and the family. Alongside its lyrical language and narrative style, the novel realistically depicts diasporic life, identity-related problems, and the identity crisis experienced by migrants. The novel has been regarded as a successful artistic representation of the concept of cultural hybridity proposed by the postcolonial theorist Homi K. Bhabha. Most of the characters in the work are migrants from South Asian countries, particularly Pakistan, who strive to build new lives while redefining their cultural identities. The inner fragmentation of individuals caught between East and West occupies a central place in the philosophy of the novel.

Keywords: Nadeem Aslam, Maps for Lost Lovers, novel, migrant, cultural hybridity

Giriş / Introduction

Pakistan diaspora ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri olan Nadim Aslamın yaradıcılığında mədəni itkilər, onların siyasi-ictimai səbəbləri və şəraiti, mədəni kimlik, ondan irəli gələn irqi, dini, tarixi və dil məsələlərinin şərhı, eyni zamanda, mədəni hibridlik mühüm yer tutur. Yazıcının “Maps for Lost Lovers” (2004) “İtirilmiş sevgililərə gedən yollar” romanında postkolonial baxışlara malik olan və mədəniyyətlərin kəsişməsində yaşayan ailələrin həyata baxışı, yeni mühitə adaptasiya problemləri, ölkələri ilə bağlantılarından doğan məsələlər, dünyagörüşlərindəki ziddiyyətlər öz əksini tapmışdır. XX əsrin sonlarına qədərki zaman kəsirlərində mədəni, milli kimlik məsələsinin ədəbi interpretasiyası bədii ədəbiyyatda müəyyən tarixi yol keçsə də, sürətli kommunikasiya, qlobal iqtisadiyyatlar və insanların qitələrarası artan miqrasiyası mədəni kimliklərin formalaşması haqqında köhnə təsəvvürlərə yeni çalarlar da əlavə edirdi. Sözügedən romanda da N.Asam kimlik axtarışına çıxır və təsadüfi deyil ki, roman Ostavio Razdan gətirilmiş “İnsan əsla olduğu adam deyil, o əslində olmağa çalışdığı kimsədir”(Aslam, 2004, p. 11) sözləri ilə başlayır. Yazıcının multikultural mühitdə, assimilyasiya təhlükələrinə baxmayaraq, milli kimlik anlayışından mədəni hibridlik düşüncəsinə keçidin emosional, psixoloji, rəşional tərəflərini şərh etməsi və real hadisələr fonunda təsviri əhəmiyyətli bir cəhət kimi diqqəti cəlb edir. Ruvani Ranasinhamın qeyd etdiyi kimi, “assimilyasiya ilə bağlı proqnozların əksinə olaraq... Aslam kimi müəlliflərin əsərləri göstərir ki, multikultural Britaniyanın mürəkkəbliyi hələ də romançılar üçün məhsuldar mövzudur”(Ranasinha, 2007, p. 67). Roman ədəbi tənqiddə yüksək dəyərləndirilmişdir. “Yazıcı mədəniyyətlərarası qarşıdurmalar əvəzinə onların yaxınlaşmasını, qarşılıqlı təsir və əlaqəni ön plana çəkir. Bu baxımdan, o, inkişaf üçün imkanların yaradılmasını müdafiə edir və mədəni hibridliyin qarşısını almağa yönəlmiş yanaşmaları tənqid edir. Postkolonial, postmodern, qloballaşmış və kosmopolit dünyada hibridlik artıq qaçılmaz bir proses kimi təqdim olunur və Aslamın romanı bu reallığın bədii ifadəsi kimi çıxış edir”(Arif & Parveen, 2014, p. 6).

“İtirilmiş sevgililərə gedən yollar” romanında İngiltərədəki köçmən Pakistan ailələrinin həyatı və qarşılaşdıqları problemlər bədii müstəviyə gətirilmişdir. Müxtəlif ailələr və obrazların taleyi yer almış əsərdə mərkəzi xəttə Şamas və onun ailə fərdlərinin ətrafında cərəyan edən hadisələr qələmə alınmışdır ki, burada, geniş mənada, mühacirlər problemi başlıca yer tutur. Şamas hindli ata və müsəlman ananın ailəsində doğulmuş, islam mədəniyyəti əsasında tərbiyə alaraq şair kimi formalaşmışdır. Lakin sonralar Pakistanda müəyyən bir zümrəni təşkil edən kommunistlərə qoşulmuş, təqiblərə məruz qaldığı zaman isə, yəni 1950-ci ildə İngiltərəyə mühacirət etmişdir. Avropada məskunlaşan bir sıra pakistanlı ailə kimi evlənmək üçün on ildən sonra ölkəsinə qayıtmış, din xadiminin qızı Kaukablə evlənmişdi.

Pakistandakı şəraitdən razı olmayan Şamas ailəsi ilə birlikdə yenidən İngiltərəyə qayıtmış və həyatını burada davam etdirmişdi. Romandakı hadisələr də İngiltərədə, məhz Şamasın ətrafında cərəyan edir. “Onun oradakı həyatı mühacirin həyatının klassik mənzərəsini açır və mədəni kimliyinə müxtəlif təhdidlər yaradır. O, Şərqdən tam qopmadan Qərbə bağlanmağa çalışaraq “üçüncü məkan” axtarır. Həyat yoldaşı isə mədəni təsirlərə müqavimət göstərir, uşaqları isə əksinə, assimilyasiyaya can atırlar. Şamas ailəsinin reallıqla qarşılaşma tərzini kimliyin axıcılığını və davamlı transformasiya prosesində olduğunu göstərir, həmçinin dünyamızda mütləqlərin olmadığını sübut edir”(Arif & Parveen, 2014, p. 1). A.Şahbaz mühacirlərin yeni mühitdə formalaşdırdığı mühiti Homi K.Bhabhanın, əsasən, “The Location of Culture” – “Mədəniyyətin yerləşməsi” (1994) əsərində irəli sürdüyü nəzəri fikirlərdən qaynaqlanaraq “üçüncü məkan” adlandırmışdı. Postkolonial nəzəriyyəçi H.Bhabha hibridliyi belə izah edir: “İnkər olunmuş digər biliklərin dominant diskursa daxil olduğu və onun hakimiyyət əsaslarını yadlaşdırdığı an”(Bhabha, 1994, p. 114). O, hibridliyi “digər mövqelərin meydana çıxmasına imkan verən üçüncü məkan” kimi qiymətləndirir(Bhabha, 1994, p. 211). Bu, “sadəcə mədəniyyətlərin qarışması deyil və tezis-antitezis sintezindən ibarət dialektik proses də deyil. Bu, məhsuldar bir məkandır – burada yeni bir şey yaranır və buna görə də qeyd olunmalı və dəyərləndirilməlidir”(Arif & Parveen, 2014, p. 2).

1945-ci ildən sonra Böyük Britaniyada məskunlaşmış mühacirlər arasında hibridləşmiş məkan və zaman anlayışı meydana çıxmışdı. Diaspora ədəbiyyatı tez-tez post-millətçi bir gələcəyi göstərir, bəzən tarixi müstəmləkə təmas zonalarına istinad edərək fərqliliyi kənar deyil, ayrılmaz bir ünsür kimi təqdim edirdi. Şamas da bu dövr köçmənlərindən biri kimi təsvir olunmuşdur. Həmin köçmənlərin milli kimlik axtarışları yeni xüsusiyyətlər qazanmışdı. Roger Bromleyin ifadə etdiyi kimi, “performativ məkan... formalaşdırıcı və mövqeləndirən, lakin istisna edilməyən” (Bromley, 2001, p. 6) kimi yenidən qurulurdu. Mədəni hibridlik insan təbiətinin zaman və məkan çərçivəsindən asılı olmayaraq, yaradıcılığa, yeniliyə və müxtəlifliyə meyil göstərən tərəfi ilə əlaqələndirilə bilər.

“İtirilmiş sevgililərə gedən yollar” romanının hadisələri İngiltərənin post-sənaye dövrünü yaşayan şimal bölgəsində, Huddersfield əsasında qurulmuş bir şəhərdə cərəyan edir.

Böyük Britaniyada məskunlaşmış Pakistanlı mühacirlər özlərini Qara Britaniyalı, Britaniya-Asiyalı, Britaniya müsəlmanı və ya Asiya müsəlmanı kimi identifikasiya edirdilər. Pakistan, məlum olduğu kimi, tarixən müxtəlif etnik qrupların, çeşidli din və mədəniyyətlərin birgə yaşadığı dünyanın varisidir. Feroza Jussavalla, haqlı olaraq, Cənubi Asiya müsəlman mədəniyyətinin sinkretik formasını müəyyənləşdirmişdi(Jussawalla, 1996, p. 65). Böyük Britaniyadakı köçmənlər də bu baxımdan istisna təşkil etmirdilər.

Romanın mərkəzi xəttində beş ay əvvəl itkin düşmüş, öldürülmələri ilə bağlı müxtəlif söhbətlər gəzən, İslam şəriəti qaydalarına uyğun yaşamayan iki sevgilinin tovuz quşuna çevrildiyi barədə şayiələr dolaşır. Burada yazıçı “İslam mətnlərinə istinad edir: orada tovuz quşunun bilmədən

şeytanın cənnətə daxil olmasına səbəb olduğu qeyd olunur. Kəpənəklər və güvələr isə seksual sərhəd pozuntularının təhlükəsi ilə əlaqələndirilir” (Moore, 2009, p. 6).

Romanda yaşayan obrazlarla yanaşı, yoxluqda mövcud olan qəhrəmanlar da vardır, Çanda, Juqnu və adsız gənc müsəlman qadın hekayə başlayanda artıq ölmüşlər, yazıçı xatırlamalar yolu ilə onların həyatını canlandırır. Bədii mətnə əsas narrativ xətt çoxsaylı süjet xətləri vasitəsilə “açılma” və “xatırlama” prosesi vasitəsilə zənginləşdirilmişdir. Roman dörd fəsildən ibarətdir. Məqalənin əsas məqsədi N.Aslamın “İtirilmiş sevgililərə gedən yollar” romanında Pakistandan və digər qonşu Asiya ölkələrindən köç etmiş ailələrin həyatında baş verən hadisələr fonunda yeni mühitdə mühacirlərin milli və mədəni kimlik problemləri, mədəni hibridlik məsələlərini şərh etməkdən ibarətdir. Analitik təhlil metodu vasitəsilə romanın səciyyəvi cəhətləri meydana çıxarılır.

Romanın bədii qatındakı siyasi ritorika / The political rhetoric in the artistic layer of the novel

“İtirilmiş sevgililərə gedən yollar” N.Aslamın ikinci romanıdır. Məlum 11 sentyabr 2001-ci il hadisələrinin və ondan sonrakı “Terrorla mübarizə” dövrünün bir sıra yazıçıları kimi N.Aslama da təsir göstərdiyi, xüsusilə də “Viran ölkənin keşikçisi” (2008) romanında güclü şəkildə hiss olunduğu məlumdur. “Viran ölkənin keşikçisi” əsəri “2001-ci ilin sentyabrında Nyu-York və 2005-ci ilin iyulunda Londonda baş verən terror aktları ilə Qərbdə müsəlman Şərfinə qarşı daha da şiddətlənən təbliğat, siyasi yanlış təsəvvürlər və mədəni, dini stereotiplərdən əziyyət çəkən bir xalqı özgəninkiləşdirmədən xilas etməyə çalışır” (Əzizəliyeva, 2025, p. 6). Yazıçıların ədəbi dünyagörüşünə yeni yanaşma gətirən siyasi hadisələri bədii məkana hər hansı bir formada integrasiya edərkən onlar “üzünün bulanıq metonimiyasında bizi yenidən mədəniyyət (bizim özümüz) ilə barbarlıq (indi isə “İslam” kimi kodlaşdırılan) arasındakı ədalətsiz fərqləndirməyə qaytaran” “terrorla mübarizə” ritorikasına qarşı düşünülmüş alternativlərə çağırırlar (Butler, 2004 p. 2). Lindsey Moorenin roman haqqındakı fikirləri, xüsusilə də “terrorla mübarizə”nin əsərin ideya-bədii qatındakı yeri haqqındakı fikirləri diqqəti cəlb edir: “Nadim Aslamın “İtirilmiş sevgililərə gedən yollar” romanı ilə bağlı olaraq mən də terror anlayışının yenidən çərçivələndirildiyini irəli sürürəm. Makro səviyyəli diskursların yaratdığı terror/terrorizm/İslam qarışığından uzaqlaşmaq sosial məkanın kənarlarında etnik, dini, gender və sinfi kəsişmələrin mürəkkəbliyinə diqqət yetirməyə imkan verir. 11 sentyabr hadisələri və sonrakı “terrorla mübarizə”nin romanın birbaşa fonu olduğunu demək mümkün deyil, çünki əsərin yazılmasına həmin hadisələrdən əvvəl başlanmış və hadisələr 1997-ci ildə Britaniyada cərəyan edir. Bununla belə, müəllif qeyd edir ki, “kiçik miqyaslı 11 sentyabr hadisələri hər gün baş verir” və romandakı əsas zorakılıq aktını buna misal göstərir. Bu roman göstərir ki, adi insanlar – xüsusilə birinci və ikinci nəsil Britaniya asiyalı müsəlmanlar – gündəlik həyatlarında müxtəlif terror formaları ilə yaşayırlar. Bu vəziyyət yalnız miqrasiya ilə əlaqəli deyil, Pakistan da “sərt və ədalətsiz

bir ölkə” kimi təsvir olunur. Əsərin əsas təsiri isə konkret bir müsəlman icmasının gündəlik həyatını canlandırmaq və bununla da XXI əsr Britaniyasında mövcud olan multikultural və “terrorla mübarizə” diskurslarına meydan oxumaqdır”(Moore, 2009, p. 3). Həqiqətən də, N.Asalam bu romanında Şərq insanın qarşılaşdığı müxtəlif problemlərdən, zorakılıqlardan, ölüm aktlarından bəhs edir. Problem yalnız Qərb ölkəsində köçmənlərə olan münasibətlərdən qaynaqlanmır, əsas məsələ mədəni hibridliyin formalaşması üçün əngəl olan milli, dini, irqi, dil, və ənənəvi stereotiplərdən qoparaq “üçüncü məkan”ı qurmaq uğrunda mübarizədir. J.Butlerin haqqı olaraq söylədiyi kimi, “bizim bir tərəfdən qurban, digər tərəfdən isə terroru aradan qaldırmaq kimi haqq işlə məşğul olduğumuz emosional strukturu qorumaq üçün hekayəyə məhz bizim məruz qaldığımız zorakılıqdan başlamalıyıq”(Butler, 2004 p. 6).

Əgər “Viran ölkənin keşikçisi” romanında hadisələr birbaşa terrorla bağlı Əfqanıstanda baş verirdisə, bu əsərdə, qeyd olunduğu kimi, İngiltərədə yaşayan köçmənlərin həyatı təsvir olunmuşdur. Belə olduqda romanın siyasi alt qatında 11 sentyabr hadisələrinin təsirini Anne-Marie Fortier doğru şəkildə ifadə edir: “Terrorla mübarizə”nin siyasi münaqişənin “mədəniyyətləşdirilməsi” kimi təqdim olunması nəticəsində Britaniyada “1970-ci illərin “etnik azlıqları” anlayışından bu günün “dini azlıq icmaları” anlayışına doğru taksonomik dəyişiklik” baş vermişdir və bununla da “inanclar, əxlaq və dəyərlər mütləq fərqliliyin əsas göstəricisi kimi təqdim olunur”(Fortier, 2008, p. 6).

Asiyalı müsəlman yazıçılar terror aktını qınamaqla yanaşı, Qərbin diqqətini gündəlik məişət həyatında terroru ən şiddətli şəkildə yaşayan şərqilərə yönəltməyə çalışırdılar. “Sərhədlər artıq sabit deyil, əksinə, kimlikləri qarışdıran, dinamik məkanlardır”(Butler, 2004 p. 49) deyən J.Butler dünyanın gözünü müsəlman Şərq ölkələrində hər gün zülmə məruz qalan insanların dünyaya görünməyən faciələrinə yönəltmək istəyir, çünki həmin “ruhlar ortaq insanlığı və qlobal zorakılığa ortaq məsuliyyəti qəbul etməyən yasin izləridir”(Butler, 2004 p. 28). Bu zəmin üzərində formalaşmış yazıçılar köçmənlilik və ya diaspora həyatı yaşadıkları ölkələrdə də milli yaddaşın dərin qatlarında özünə yer tutmuş mənəviyyatdan kənarlaşa bilmir, “üçüncü məkana” həmin cəhətləri və problemləri də daşıyırlar. Bu baxımdan L.Moore, haqqı olaraq yazır ki, “İtirilmiş sevgililərə gedən yollar” kimi postkolonial ədəbiyyat nümunələri J.Butlerin 11 sentyabr hadisələrinin yenidən nəql olunması çağırışına bədii cavab kimi çıxış edir. Roman göstərir ki, müasir müsəlman narazılığının başlanğıc nöqtələrindən biri müstəmləkəçilik sonrası kütləvi miqrasiya və bunun yaratdığı sosial-iqtisadi çətinliklərdir”(Moore, 2009, p. 11). Təsadüfi deyil ki, C.Çambers N.Asalamın əsərlərini İslamofobiyanın artmasından sonra (xüsusilə 2001-ci il ABŞ hücumları və “terrora qarşı müharibə”dən sonra) Britaniyada yaşayan Cənubi Asiya mənşəli müsəlmanların yoxsulluq, sosial təcrid və irqçilik kimi problemlərlə daha çox üzləşdiyini əks etdirən əsərlər kimi qiymətləndirmişdi(Chambers, 2011, p. 37).

Romanda Pakistan istinadları / References to Pakistan in the Narrative

“İtirilmiş sevgililərə gedən yollar” romanında Pakistana ədəbi, milli, tarixi, dini, ailə-məişət həyatı, adət-ənənələr və digər kontekstlərdə bir çox istinadlara təsadüf olunmaqdadır.

N.Aslam romanın əvvəlində əsərin “illər öncə, ta ən başdan mənə hər zaman sevgi ilə yazmağı öyrədən atama və hər biri öz üslubunda mənə nələrin sevilməyə dəyərli olduğunu öyrədən iki ustaya – Faiz Əhməd Faiz (1911-1984) və Abdur Rahman Çuğhatiyə (1897-1975)” (Aslam, 2004, p. 7) həsr olduğunu yazır. Çuğhatinin təsvirləri bölmələr arasında da istifadə olunmuşdur. Nusrat Fateh Ali Xanın musiqisi əsərdə önəmli yer tutur və onun ölümü köçmənlərin dərin kədərinə səbəb olur. Romanda bəzi fəsil adları isə Lahorda doğulmuş Anvar Səid və hind rəssamı Bhupen Kakarın əsərlərindən götürülmüşdür.

Roman lirik, romantik təsvirlərlə müşayiət olunur. Urdu ədəbiyyatının təsiri əsərin bir sıra cəhətlərində özünü göstərməkdədir. “Əsərin əsas simvolları – kəpənəklər, güvələr və tovuz quşları - urdu ədəbiyyatına xas motivlərdir. Bu qanadlı varlıqlar tez-tez sevgi, ehtiras və təhlükə ilə əlaqələndirilir”(Moore, 2009, p. 8).

Romandakı əsas məkan “Daşt-e-Tənhai. Tənhalıq səhrası. Yalnızlıq çölü”(Aslam, 2004, p. 48) kimi adlandırılmışdır. Bu ad İngiltərəyə gələn bütün icma köçmənləri üçün ortaq və simvolik bir addır. “Körpünün taxtasında oyulmuş adlarda və baş hərflərdə – urdu, hindi, benqal və ingilis dillərində”(Aslam, 2004, p. 149) mövcudluqlarını davam etdirirlər. Yazıçı köçmən icmalarının zaman içindəki dəyişikliklərinə diqqət çəkir: “Adamlar Hindistan yarmadasının dörd bir yanından gəlib on adam bir yerdə tək otaqda yaşamışlar və bir küçəyə yaxud yerə verdikləri ad, haradan gəlsələr də, hamısı tərəfindən qəbullanmışdı. Lakin on illər içində gələnlərin sayı çoxaldıqca, Hindistan yarmadasının müxtəlif irqlərinə mənsub insanlar – hindlilər, pakistanlılar, banqladəşlilər, şrilankalılar adları öz məmləkətlərinə uyğun şəkildə dəyişdirmişlər”(Aslam, 2004, p. 48).

Küçələrin hər biri Hindistan yarımadasının müxtəlif bölgələrinin adı ilə adlandırılmışdır. Bu adlar həm Avropa müstəmləkə irsini, həm də sonradan yarımadaı bölən milli siyasəti ironik şəkildə əks etdirir.

Romanda güclü melanxoliya hiss olunmaqdadır, bu cəhət köçmən və diaspora ədəbiyyatı üçün xarakterik cəhət kimi diqqəti cəlb edir. Köçmən yazıçı millətin şüuraltı qatlarında gizlənmiş yaddaşların, marjinal icmaların təcrübələrindən bəhrələnir və onları davam etdirir.

Pakistan üçün həsrət romanın bir sıra obrazlarında, xüsusilə də Kaukabin düşüncələrində önəmli yer tutur: “İngiltərə ilə müqayisədə Pakistan kasıb, özünəməxsus bir ölkə idi, amma Kaukab

çox darıxırdı, çünki susamaq bir bardaq saf su üçün yanıb tutuşmaqdır, nə qədər çox içilirsə, içilsin, tam yağlı süt onun yerini tuta bilməzdi”(Aslam, 2004, p. 98).

Köçmənlərin milli kimlik böhranı, yaxud mədəni hibridlik / Immigrants' National Identity Crisis, or Cultural Hybridity

Romanda köçmən ailələrin həyatı, içində olduqları mühit və hadisələr fonunda fərqli mədəniyyətlər, dünyagörüşlər, adətlər bədii əksini tapmış, N.Aslamın milli kimlik böhranı yaxud mədəni hibridlik arasındakı incə məqamlara yanaşması sərgilənmişdir.

Romandakı hadisələrin əsas məkanı, qeyd olunduğu kimi, Dasht-e-Tanhaii adlı ərəzidir ki, burada pakistanlılar, siqlər, benqallar və ingilislər birgə yaşayır, eyni zamanda, məscid, məbəd və kilsə də yanaşı yerləşməkdədir. N.Aslamın bu seçimi mədəni çoxqatlılıq yaratmaq, köçmənlərin həyatındakı mühafizəkar tərəfləri və yeniliyə meylləri bir sferada göstərməklə formalaşan yeni mədəni kimliyi ortaya çıxarmağa xidmət edir. Məkanın adı simvolik xarakter daşıyır, yazıçı real şəhərin adını çəkmir. Köçmənlərin yeni mühitdə ilk təzahürləri yaşadıkları küçə və məhəllələrin hind, pakistanlı, benqallı və şri-lankalı adlarla adlandırılması kimi meydana çıxır. Dasht-e-Tanhaii isə bütün problemlərə şahidlik etməsinə baxmayaraq, mədəni hibridliyin rəmzi kimi müəyyən olunur. Postkolonial problemlərin fərqli formalarda təzahürü, köçmənlərin ilk nəslinin yeni mühitin şərtlərinə qarşı narazılıqları, gənc nəslin intensiv mədəni transformasiyasına yönəlmiş etiraz və zorakılıqlar, ağlar və qaralar problemi və digər məsələlər roman çərçivəsində öz əksini tapmışdır. N.Aslam köçmənlərin yerləşdiyi məhəllələrdən birini belə təsvir edir: “Amma məhəllə, eyni zamanda, səssiz idi. Sirlərini gizlədər, köksünü deşən ağrını ifşa etməzdi. Utanc, günah, şərəf və qorxu dodaqları möhürləyən asma qifillər kimi idi. Diqqət çəkər deyər, kimsənin səsi çıxmazdı, heç kim bir söz deməz, heç kim nəfəs almazdı. Bura dəfn olunmuş sirlərin və xalılarının altına süpürülmüş problemlərin kurqanları ilə dolu idi”(Aslam, 2004, p. 67). 1970-ci illərin sonlarından başlayaraq köçmənlərin burada yaşadığı üçün ingilislərin başqa şəhərə köçdükləri, sonra isə zəngin köçmənlərin tərk etdikləri, romanın Şamas və Kaukab kimi iki xarakterik qəhrəmanının yaşadığı sözügedən məhələ mühacirlərin istər mənəvi, milli, dini, istərsə də sosial problemlərinin, mədəniyyət qarşıdurmalarının örnək məkanı kimi təsvir edilmişdir.

Köçmənlərin iki mədəniyyət arasında bölünmüş, parçalanmış subyektivi romanın səciyyəvi cəhətlərindəndir. “Belə subyektin postmodern vəziyyəti zaman və varlıq arasındakı uyğunsuzluğu ən güclü şəkildə ifadə edir”(Bhabha, 1994, p. 307).

Romanın əsas obrazları arasında Şamas xüsusilə seçilir. O, İngiltərəyə köç etmiş mühacirlərin ilk nəsliyəndir və yazıçı əsərin ilk səhifələrindən köçün səbəblərinə aydınlıq gətirmək üçün Pakistanı təsvir edir: “Pakistan fərqli bir ölkə, sərt və çox ədalətsiz torpaq parçasıdır. Tarixi sanki

kədərli hekayələr kitabıdır. Orada doğulanların çoxu üçün həyat cəza olmasa belə, imtahandır: Milyonlarca qızları və oğulları həyatlarını təmin etmək və etibarlarını qorumaq axtarırları nəticəsində dünyanın dörd bir yanında özləri üçün güvənli bir yer tapmağa nail oldular”(Aslam, 2004, pp. 24-25). Lakin köçmənlərin yeni ölkədə məskunlaşdığı ilk və sonrakı illərdə qarşılaşdıqları problemlər, yerli mühitin müqaviməti də N.Asamın diqqətindən kənarda qalmır: “İngiltərədə ağların qaralara qarşı münasibətləri yeni vaxtlarda “onları nə görmək istəyirəm, nə də onlarla birlikdə çalışmaq istəyirəm”dən “onlarla danışmaq məcburiyyətində olmadığım müddətdə məcbur qalarsam, onlarla birlikdə çalışaram”a dönməyə başladığı zamanlar idi. Bu münasibət sonrakı təxminən on il içində yenidən “iş saatları xaricində onlarla danışmaq məcburiyyətində olmadığım zamanda iş yerində danışa bilərəm” şəklində dəyişəcək, bir on il sonra da “mütləq lazımdırsa, mənimlə eyni yerlərə girib-çıxmalarına qarışmıram, yetər ki, onlarla eyni mühitdə yaşamayım”a dönəcəkdir”(Aslam, 2004, p. 27). Romanda təsvir olunan köçmən ailələr keçən əsrin 70-ci illərində gəlmiş və daha sərt reaksiyalarla üzləşmişlər: “1970-ci illərə çatmışdı və köçmən ailələr “bir yerdə yaşamaq” məcburiyyətində olduqları üçün ağlarla qonşu olmağa başladıklarından insanlar mühacirətin qadağan olunmasını və artıq ölkəyə girmiş köçmənlərin isə geri göndərilmələrini istəmişdilər”(Aslam, 2004, pp. 26-27). Əsərin təsvir olunduğu dönm isə XX əsrin 90-cı illərinə təsadüf edir. Romanda yazıçı toqquşmalar, iki mədəniyyətin nümayəndələri arasındakı ziddiyyətlərdən daha çox, mədəni qarşılaşmalar və birliyə diqqət çəkir.

Şamas iki mədəniyyət arasında qalmış köçmənlərin tipik nümunəsidir. Əsərdə yaradılmış Şamas obrazı müəyyən mənada yazıçı kimliyinə də işarə edir. N.Asam Pakistanda doğulmuş, atası kommunist olmuş, özü şair və rejissor kimi yetişmişdir ki, Şamasın da kommunist və şair olduğu romandan bəlli olur. N.Asam “özünü mədəni baxımdan müsəlman, lakin dini inancı olmayan biri kimi təsvir edir”(Moore, 2009, p. 4). Amin Malak bu yanaşmanı izah edərək bildirir ki, “İslam” termini rəsmi teoloji ənənələri ifadə etdiyi halda, “müsəlman” anlayışı müəllifin İslam mədəniyyətinə fərdi baxışını və interpretasiyasını əhatə edə bilər. Bu anlayış həmçinin özünü şüurlu şəkildə “müsəlman” kimi təqdim edən və ya İslam mədəniyyətində emosional və formativ şəkildə kök salmış şəxsləri də əhatə edir(Malak, 2005, p. 7). Bunu romanda Juqni obrazının dilindən verilmiş “mən müsəlman bir ailənin övladıyam, lakin bunun məni birbaşa müsəlman edəcəyi fikrinə qarşıyam”(Aslam, 2004, p. 59) sözləri də təsdiq edir.

N.Asam İslam dininin saxtalaşdırılması hesabına bir sıra mənfi aktlara haqq qazandırılması tendensiyasını qəbul etmirdi. Təsadüfi deyil ki, tanınmış ingilis yazıçısı və tənqidçisi Clair Çambers “British Muslim Fiction: Interviews with Contemporary Writers” – “Britaniya müsəlman nəsr: Müasir yazıçılarla müsahibələr” (2011) əsərində N.Asamı ən təsirli Britaniya müsəlman yazıçılarından biri kimi təqdim edir: “Çoxsaylı mükafatların laureatı olan Nadim Aslam həm doğma

Pakistan və qonşu Əfqanıstanda, həm də İngiltərədəki Cənubi Asiya icmalarında dini sui-istifadələrin lirik təsvirçisidir”(Chambers, 2011, p. 19).

Romanda müəllif missiyasına daha yaxın olan Şamas iki icma arasında əlaqəni yaradan və tənzimləyən obrazlardandır: “Sosial əlaqələr şurasının rəhbəri olduğu üçün köçmənlərin ağların dünyası ilə bağlı çətinlikləri zamanı müraciət etdikləri ilk insan Şamas idi”(Aslam, 2004, p. 31). H.Bhabhanın görüşlərinə görə, sabit və dəyişməz mədəniyyət forması mümkün deyil; mədəniyyətin “saflığı” anlayışı mövcud deyil. Postkolonial dünya əslində mədəniyyətlərin hibridliyi ilə səciyyələnir. Onun fikrincə, iki və ya daha çox mədəniyyət qarşılaşdıqda “ifadənin üçüncü məkanı” yaranır (Bhabha, 1994, p. 37) və mədəni kimlik məhz bu ziddiyyətli və ikili sahədə formalaşır. O, hibridliyin nəticəsindən çox, onun davam edən prosesinə diqqət yetirir. “Üçüncü məkan” mədəniyyətlərin sabitliyini dağıdır, müxtəlifliyi artırır və kimliklərin sonsuz şəkildə qurulması və mübahisələndirilməsi üçün imkan yaradır. N.Asamın təsvir etdiyi Şamasın, köçmən ailələrin və ayrı-ayrı qəhrəmanların bu məsələyə münasibəti, daha doğrusu qəbullanma şəkli fərqlidir.

Köçmənlərin ilk nəslinin nümayəndələrinin böyük bir qismi, eyni zamanda, Samasın həyat yoldaşı Kaukab yeni mühitə, Qərb mədəniyyətinə kəskin şəkildə yanaşır və milli, dini ənənələrini davam etdirməyə çalışır: “Bu ürəklər acısı ölkəyə, Allahın sürgün edildiyi bu şeytan yuvasına heç gəlməməliydik. Xeyir, sürgün edildiyi yox, daha pisi rədd edildiyi və qətl edildiyi”(Aslam, 2004, p. 49). Yazıçı Kaukabın simasında “ağ irqə qarşı qorxu hiss edən”(Aslam, 2004, p. 52) köçmənlərin mühafizəkar qrupunu birləşdirmişdir. Sözügedən qismdən olan köçmənlərin mühüm problemlərindən biri dil baryeri ilə bağlı idi. İngilis dilini bilmədikləri və ya zəif bildikləri üçün yeni cəmiyyətə inteqrasiya oluna bilməyən böyük bir qrup təcridlik və tənhalığa məruz qalırdılar. H.Bhabha “paylaşılan mətn” anlayışından danışarkən yazır ki, “dil yalnız ağ və ya yalnız qara olmayan bir icma və dialoq məkanına gətirilməsi subyektləri “üçüncü məkan”a, yəni müqavimət məkanına daxil olmağa dəvət edir(Bhabha, 1994, p. 24). Kaukab bu müqavimət məkanına daxil ola bilmir və özünü yadlaşdırır. Kaukabı “evdə yalnızdı, sanki dünyada tənhaymış kimi yalnızdı evdə”(Aslam, 2004, p. 55)deyə təsvir edən N.Asam onu “İngiltərədəki “əşyalar” belə Pakistanda qoyub gəldiklərindən fərqli bir dillə danışdıqları halda nə edə bilərdi ki, insan”(Aslam, 2004, p. 56) təəssüfünə ilə dilə gətirirdi. Dil sərhədini aşan köçmənlərin düşüncə baryerini keçməsi isə daha uzun zaman tələb edir. Kaukabın “bədən alışı hər şeyə, ağıl alışmasa da...”(Aslam, 2004, pp. 141-142) sözləri mühafizəkar qrup köçmənlərin parçalanmış şəxsiyyətini aydın şəkildə ifadə edir.

Köçmənlərin ön planda olan problemlərindən biri də ingilislərin onlara münasibətlərindən irəli gəlirdi ki, N.Asam həmin məsələlərə də kifayət qədər nəzər yetirmişdi. İlk nəsil köçmənlərin inteqrasiya və adaptasiya çətinlikləri yerli mühitin onları qəbul etməmələrindən də qaynaqlanırdı. “Ağ polislər biz pakistanlılarla yalnız öz oğullarımızı, qızlarımızı, bacılarımızı, qardaşlarımızı qətl edən yabanilər olduğumuzu təsdiq etmək fürsəti çıxdığı zaman maraqlanırdılar” (Aslam, 2004, p.

63)deyən yazıçı hər iki mühitin problemlərinə diqqət çəkmək istəyir. Romanda beş ay əvvəl itkin düşən sevgililərin, Şamasın qardaşı Juqni və sevgilisi Çandanın qızın qardaşları tərəfindən öldürülməsi, hindli oğlanla sevgili olan müsəlman pakistanlı qızın cin çıxardılması adı ilə ailəsi tərəfindən ölənə qədər döyülməsinə şərait yaradılması, azad sevgiyə, qadınlara qarşı zorakılıqlar Şərqi ölkəsi ilə bağlı faktları təsdiqləyirdisə, köçmənlərə qarşı yerli əhalinin aşağılayıcı münasibəti də ingilis cəmiyyətinin ziddiyyətləri kimi görülürdü. Kaukabın “küçədəki ağlar biz “lənət olmuş” pakistanlıların gülünc olduğumuzu, heç bir şeyi doğru-dürüst etməyi bilmədiyimizi düşünürlər” (Aslam, 2004, p. 136)sözləri də bundan qaynaqlanmaqdadır. Köçmənlərin mühafizəkar qrupu, ilk nəslinin nümayəndələri ölkələrinin milli, dini dəyərlərinə nə qədər sadıq olsalar və yeni mühitə qarşı çıxsalar da, onların şəxsiyyət transformasiyası, bəzən özləri də hiss etmədən, baş verən bir akt kimi müşahidə olunur. Məsələn, Pakistana ən çox bağlı olan Kaukab “ölkəsinə dönmək istəyirmi?” sualına belə cavab verir: “Əlbəttə ki, ziyarətə gedərik, amma ən çox istədiyim başqa bir şey olmadığı halda, təməlli şəkildə orada məskunlaşmağı rədd edirəm. Bu kainatda bu ölkədən daha çox diksindiyim heç bir şey yoxdur, lakin uşaqlarım burda olduğu müddətdə Pakistanda qalmaram”(Aslam, 2004, p. 194).

Köçmənlərin kimlik böhranı onların yeni nəslin İngiltərə cəmiyyətindən uzaqlaşdırmaq cəhdlərinin nəticələndiyi ailə faciələrində də tez-tez müşahidə olunurdu. Ailələrin gənc qızlarını Pakistanda olan yaxın qohumları ilə evləndirmələri, bu nikahların da uğursuz nəticələnməsi onların həyatının bir parçasına çevrilmişdi. İngiltərədən gedən qızların zorakılıqlara məruz qalması, qohum nikahından xəstə uşaqların doğulması adi hal kimi təkrarlanırdı. Şəxsiyyət natamamlığı yaşayan bir sıra köçmənlərin mühafizəkar bağları onları yeni mühitə bağlanmağa imkan vermir. İngiltərədə doğulmuş, ailə qurmaq üçün Pakistana göndərilmiş qadınlardan biri olan Surayanın ərinin söylədiyi sözlər bu baxımdan diqqət çəkir: “Bura zəngin ölkə ola bilər, lakin bizim məmləkətimiz çox fərqlidir. Geri qayıtmağımız lazımdır. İnsan burada Pakistanda sərbəst edə biləcəyi heç bir şeyi edə bilmir. Bir it digərinə onu hər gün ətlə bəsləyən zənginin evindən nədən qaçdığını soruşmuş. Digəri isə “doğrudur, mənə ət verirlər, lakin hürməyimə icazə vermirlər” demişdir”(Aslam, 2004, p. 260).

Kolonial keçmiş azlıq icmaları arasında parçalanma yaratmaq, müxtəlif zorakılıq formalarını tətbiq etmək üçün istifadə oluna bilir. Bu proses mədəni fərqliliyin qabardılması və yadlaşdırılması ilə də müşahidə edilir. Romanda gənc bir ingilisin ölən anasının ürəyinin qara birinin bədənində qoyulmasının deyə xəstəxanadan oğurlaması (Aslam, 2004, p. 202) kolonial keçmişin acı təzahürlərindən bir nümunədir. Yaxud, yerli bir sakinin köçmən avtobus sürücüsünü təhqir edərək “bizə hörmət göstərin, bura bizim ölkəmizdir, sizin deyil” (Aslam, 2004, p. 233)deməsinin köçmənlərdə doğurduğu hisslər də eyni mənbədən qaynaqlanır.

Köçmənlərin kimlik böhranı uşaqların kiçik yaşlarından məktəblərdə qarşılaşdıqları “digərləri” münasibəti ilə daha çox təzahür edirdi. Bu Kiran adlı qadının məktəb xatirələrini yada

saldığı sözlərindən də aydın olur: “Mən məktəbdəki tək asiyalı idim və nədən heç kimin mənə sevgili olmaq təklif etmədiyini çox düşünürdüm. O oğlana gedib “mənimlə dostluq edərsən?”, deyə soranda “xeyir” demişdi. Ona səbəbini soruşanda “eh, sən qarasan” demişdi. “Paki” kəlməsi 1970-ci illərə qədər ortaya çıxmamışdır... Mənə “qaradərili olmaq çox ayıbdır”, “ağ olsaydın, çox gözəl olardın” demişdi”(Aslam, 2004, p. 362).

Köçmənlər arasında ölkəyə qanunsuz daxil olan böyük bir qrup da vardır. Yazıçı bir qızın sözləri ilə qanunsuz köçmənlərin İngiltərəyə daxil olarkən nə qədər əziyyət çəkdiqlərini, qarlı havada sərhəddən-sərhədə qaçdıqlarını, atəşlərə, zorakılıqlara məruz qaldıqlarını(Aslam, 2004, p. 285) təsvir edərkən isə Pakistan idarəçiliyini tənqid hədəfinə qoyur. Mühacirətin müsbət cəhətlərinə, mədəni hibridliyə gətirib çıxarmasına xüsusi önəm verən N.Asalam, eyni zamanda, çətinliklərinə, insanların əziyyətlərinə də biganə qalmır. Bu kontekstdə yazıçı insan mənəviyyatını təhqir edən ədalətsiz sistemlərə qarşı çıxır: “Sistemlər özlərinin təqsirləndirilməyəcəyi, müzakirə olunmayacağı şərtlərini qoyur insanlara. “Dilənmək məcburiyyətindəyik, lənətə gəlmiş qarın yemək istəyir” deyir dilənçilər, yəni mədənin günahıdır, hamının qarnına şərəfli yolla qida girməsinə icazə verməyən ədalətsiz dünyanı deyil”(Aslam, 2004, p. 305).

N.Asalam köçmənlərin qarşılaşdıqları problemlərin müəyyən bir qisminin də onların özlərindən qaynaqlandığını göstərmişdi. Kimlik böhranı digər ölkə və millət arasında ərimək, itməklə müəyyən olunmur, şəxsiyyətin özünüifadəsində, icmanın yeni mühitdəki davranışlarında, fəaliyyətində ortaya çıxırdı. Pakistandan ziyarətə gələn bir qadının İngiltərədə köçmənləri sevməyən insanlar tərəfindən “qara əxlaqsız” (Aslam, 2004, p. 396)adlandırılmasına cavabı düşünməyə məcbur edir: “Düşünün! Adam məni – İslamabadda onun həyatında bənzərini görməyən evdə yaşayan, ondan daha yaxşı ingilis dilində danışan, Kembridcdə təhsil alan, oğlanları hal-hazırda Harvardda oxuyan birini təhqir edə biləcəyini fikirləşdi. Və bunun hamısı sizlərin, qardaş qatili, burnunu çəkən, camiyyə gedən, xala, əmi, dayı uşağı ilə evlənən, yaşmaq taxan, qohum evliliyindən doğan axmaqların günahıdır”(Aslam, 2004, p. 396). Yazıçı həmyerlilərini “kirli olduğu üçün əlini açmaq istəməyən dilənçi” (Aslam, 2004, p. 398)mövqeyindən çıxmağa, hər iki mədəniyyətin mütərəqqi cəhətlərindən bəhrələnməyə çağırırdı.

Köçmənlərin həyatında din faktoru / The factor of religion in the lives of migrants

Romanda təsvir olunan köçmən qəhrəmanların dinə münasibətində fərqli cəhətlər müşahidə olunur. Amin Malak postkolonial ədəbi tənqiddə “din amilinin müasir neokolonial reallıq müzakirəsində əsas kateqoriya kimi nəzərə alınmasına qarşı müqavimət” olduğunu qeyd edir. Onun fikrincə, “dinə qarşı bu diqqətsizlik və ya məqsədli şəkildə kənarlaşdırma sekulyar, Avropa-Amerika mövqeyini əks etdirir”(Malak, 2005, p. 17). Bu fikirlərdə həqiqət olmaqla yanaşı, L.Moorenin “qara

Britaniya və Britaniya-Asiya ədəbiyyatında da dini kimliyin əsas və müsbət müəyyənədicisi faktor kimi təqdim olunduğu əsərlər azdır”(Moore, 2009, p. 3) sözləri də bəlli bir faktdır.

N.Aslam mühafizəkar İslamla mədəni müsəlman irsi arasındakı fərqi dərk edirdi. Buna görə də romanda dini sui-istifadə hallarının insanların faciəsinə səbəb olması halları kifayət qədər geniş yer tutur. Əsas baxış bucağı isə sekulyar Şamasa məxsusdur. Onun ailə tarixi də müstəmləkə zorakılığını əks etdirir, atası 1919-cu ildə baş verən Amritsar qırğını zamanı ailəsindən ayrılmış və müsəlman kimi böyümüşdür. Bunu yazıcının romanda İngiltərənin Hindistan yarmadasındakı bölücü siyasətinə işarə edərək atası haqqında söylədiyi “ağ insanların Hindistan yarmadasından oğurladıqları bir çox şeyin içində hələ 1919-cu ildə o on yaşındakı uşağın hafizəsi də var idi” (Aslam, 2004, p. 70)sözləri də göstərir.

Gənc nəsil miqrantların həyatı mədəni hibridliyə gedən yol kimi / Young generation migrants' lives as a path toward cultural hybridity

Romanda göçmənlərin gənc nəsli yeni mühitin şərtləri ilə yaşamağa çalışır, buna görə də mühafizəkar valideynlərlə qarşı-qarşıya gəlmək məcburiyyətində qalırlar. Kaukab belə bir anaların tipik nümunəsidir. İki oğlu və qızının sərbəstliyi, azad düşüncəyə sahib olmaları, yerli insanlar kimi yaşamaq cəhdi qadının narazılığına səbəb olur, “sözə qulaq asan bir qız övladına sahib olmaq lotereya qazanmaq kimidir”(Aslam, 2004, p. 134), – deyər qızı ilə razılaşmır. “Mən öləndə, əminəm ki, heç biriniz dua etmək üçün məzarıma gəlməyəcəksiz” (Aslam, 2004, p. 135)deyən Kawkabın sözləri yeni nəsil köçmənlərin mədəni çoxqatlılığa meyllərini, ölkələrindən uzaqlaşdıqlarını ifadə edir. Yeni nəsil köçmənlərin azad və yaradıcı düşüncəyə meyli mədəni hibridliyin yaradıcılıq məkanı olduğunun göstəricisidir. Bell Hooks “Marginality as a Site of Resistance” – “Marjinallıq müqavimət sahəsi kimi” (1990) məqaləsində göstərirdi ki, hibridlik yaradıcılıq və güc məkanıdır və Bhabhanın “üçüncü məkan” adlandırdığı bu sahədə postkolonial subyektlər özlərini “yenidən kəşf edirlər”(Hooks, 1990, p. 67). Şamasın oğlunun bədii fəaliyyətinə dair düşüncələrinin dəyişməsi mədəni onun transformasiyasının, yeni meylləri qəbullanmasının göstəricisidir: “O, əvvəllər Çarağın rəsmlərini necə oxumağı bilmirdi... lakin indi, miqrantların şəkilləri ilə işləmək istədiyini deyəndə, Şamas anlayır ki, o, yetkinləşir... bir sənətçi kimi məsuliyyətlərini dərk edir”(Aslam, 2004, p. 319).

Fərdlərin kimliklərini davamlı şəkildə yenidən qurmaq imkanı qazanması həm şəxsi fəaliyyətlərinin, həm də ətrafın təsirləri və müqavimətləri kontekstində müəyyən olunur. Romanda köçmən gənclərin fərdi inkişafı nəticəsində hibridliyin davamlı prosesinin bir hissəsinə çevrildiyi göstərilmişdir. “Onlar nə tam olaraq “biri”, nə də “digəri”dir, əksinə, “aralıq” mövqedə dayanırlar və gələcək yönümlü yeni kimlik formaları yaradırlar”(Bhabha, 1994, p. 313). Bu xüsusilə Şamas və

Kaukabun oğlanları, qızı və digər gənc obrazlar vasitəsilə təsdiqlənir. Onların həyatı göstərir ki, miqrant nə keçmişə tam bağlıdır, nə də mənasız bir indini yaşayır, əksinə, o, hibrid kimliyi qəbul etməklə yeni həyat perspektivləri yaradır. Mühafizəkar köçmənlərin “inşallah, oğlun bir ağ qadınla evlənər”in (Aslam, 2004, p. 159) ən kəskin qarğışı olduğu məhəllələrdən çıxan gənc nəsil belə bir yeniliyə cəhd edir. Şamas və Kaukabun böyük oğlanları Çaraq rəssamlıq qabiliyyəti ilə seçilir, hətta rəsm müəlliməsinin evə valideynləri ilə onun istedadına mane olmamaları haqqında söhbət üçün gəlməsinə anası “oğlanı başdan çıxarmaq üçün ağların zərərli davranışları, pakistanlıların həyatda irəliləmələrinin qarşısını alma, onların müəyyən ciddi bir mövqeyə sahib olmaq yerinə, uşaqlarına şeylərlə zaman xərcləmək cəhdi” (Aslam, 2004, p. 165) kimi qiymətləndirmişdi. Nəticə olaraq oğlunun hibrid kimliyə doğru addımlarını yazıçı Kaukab üçün “Çaraqın həyatı, xəyal gücü sərhədləri aşdı, ona görə oğlu itirilmişdi” (Aslam, 2004, p. 173) kimi təsvir edirdi.

Nəticə / Conclusion

Roman köçmənlərin ailə və milli mənsubiyyətlərindən irəli gələn cəhətlərlə qazanılmış mədəni itkilərin üzərində ikili mədəni kimliyin formalaşmasının rəşional və emosional təsirinə bədii sferada həll edir. Bu kontekstdə yeni mühitə inteqrasiya və lokal cəmiyyət tərəfindən kənarlaşdırma prosesi nəsil, gender, etnik mənsubiyyət, din və iqtisadi statusa görə müəyyənəşir. N. Aslam lirik müdaxilələri, romantik təsvirləri, melanxolik əhval-ruhiyyəsi ilə Böyük Britaniyadakı asiya icmalarının millət və müasirlik anlayışları uğrunda mübarizə apardığı postkolonial keçid mərhələsini əks etdirir. Postkolonial ədəbiyyatın transformativ xarakteri roman nümunəsində açıq şəkildə görünür.

“İtirilmiş sevgililərə gedən yollar” köçmənlər problemi ilə yanaşı, multikultural siyasətin bəzi zəif məqamlarına da diqqət çəkir. Yazıçı göstərir ki, multikultural siyasət birbaşa icmalar daxilindəki problemləri, qadın zorakılıqları, məcburi evliliklər, dindən sui-istifadə, müasirliyə müqavimət kimi məsələləri həll edə bilmir. Ona görə də romanda köçmənlərin mədəni kimlik axtarışlarında, şəxsiyyət parçalanmasında daxili – mənəvi, dini, sosial gərginliklər xarici stereotiplər ilə birlikdə ortaya qoyulur.

Romanın fəlsəfəsində miqrasiyanın mədəni hibridliyə aparan yolunda millət anlayışının yenidən dəyərləndirilməsi, multikulturalizmin daxili ziddiyyətlərindən doğan məsələlərin bir daha müzakirəyə çıxarılması meyli dayanmaqdadır. Həm mühacirlərin, həm də yerli əhəlinin müqavimət prizmasından, “başqası” tendensiyasından mədəni çoxqatlılığa doğru addımı əsas mənəvi körpü kimi düşünülür. Ənənələrə həddindən artıq bağlılıq, mühafizəkar sərhədləri aşma bilməmək, melanxoliya, ifrat kədər hissi milli inkişafa zidd olduğu kimi, köçmənlərin məskunlaşdığı Qərb mühitinin onlara

təhqiramiz yanaşma tərz, daşlaşmış stereotiplərdən xilas ola bilməməsi də ciddi problemlər doğurmaqda idi. N.Aslam sözügedən məsələləri yenidən düşünməyə çağırırdı.

N.Aslam sənətin, ədəbiyyatın, sevginin gücünü ön plana çıxarır, insanlığın gələcək xoşbəxt gələcəyinin zorakılıqdan uzaq olmada, mədəni kimlik məsələlərində ısrarlı olmamaqda görür.

Romanda miqrasiyanın əhəmiyyətli cəhətlərinin vurğulanması da diqqəti cəlb edir. Şəxsiyyətlərin milli kimlik sərhədlərini keçərək mədəni çoxqatlılıq qazanması sözügedən aktın müsbət tərəfi kimi dəyərləndirilir, hibridlik müxtəlif mədəniyyətlərin eyni obyektə təzahürü, mühüm nəticəsi kimi ortaya çıxır.

Yazıçı ingilis dilində yazsa da, Cənubi Asiya mədəniyyətinə aid obraz və ideyaları ustalıqla birləşdirərək həm dil, həm də məzmun baxımından hibrid bir ədəbi məkan yaradır.

N.Aslam insanları mənəviyyətə, ruha doğru yönəlməyə çağırır. Yazıcının “ruhun bir çox gözü vardır, hər yeri görmək bacarığına malikdir”(Aslam, 2004, p. 142) sözləri bunu təsdiq edir.

Ədəbiyyat / Reference

Arif, S., & Parveen, N. (2014). Cultural hybridity in Nadeem Aslam's *Maps for Lost Lovers*.

Research on Humanities and Social Sciences, 4(25), 57–65. Bu

<https://www.iiste.org/Journals/index.php/RHSS/article/viewFile/17554/17752> mənbədən tapılıb

Aslam, N. (2004). *Maps for Lost Lovers*. London: Faber & Faber.

Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. London & New York: Routledge.

Bromley, R. (2001). *Narratives for a New Belonging: Diasporic Cultural Fictions*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Butler, J. (2004). *Precarious Life: The Power of Mourning and Violence*. London: Verso.

Chambers, C. (2011). *British Muslim Fictions: Interviews with Contemporary Writers*. London: Palgrave Macmillan.

Əzizəliyeva, B. (2025). “Viran ölkənin keşikçisi” romanı Taliban, amerikalılar və sovetlər üçbucağı kontekstində. *Müqayisəli Ədəbiyyatşünaslıq*, 2, 5–17.

Fortier, A.-M. (2008). *Multicultural Horizons: Diversity and the Limits of the Civil Nation*. London: Routledge.

Hooks, B. (1990). *Marginality as a Site of Resistance*. London.

Jussawalla, F. (1996). Rushdie's *Dastan-e-Dilruba*: The Satanic Verses as Rushdie's love letter to Islam. *Diacritics* , 26 (1), 50–73.

- Malak, A. (2005). *Muslim Narratives and the Discourse of English*. Albany: State University of New York Press.
- Moore, L. (2009). British Muslim identities and spectres of terror in Nadeem Aslam's *Maps for Lost Lovers*. *Postcolonial Text*, 2, 1–18.
- Ranasinha, R. (2007). *South Asian Writers in Twentieth-Century Britain: Culture in Translation*. Oxford: Oxford University Press.